

чувством исполненного долга... Прощай, любимый, здравствуй, друг Олеся! Обязательно пиши. Люся!» [17; 4].

Послана долею дівчина

... Ти входиш до мого серця.

О. Гончар

Дівчині Валі Малій з передмістя Дніпропетровська, яка пережила гіркоту окупації, фортуна піднесла доленосну зустріч зі студентом-фронтовиком.

Валентина Данилівна Гончар, заповнюючи прогалину в біографії письменника, згадує: «Для мене найголовнішим було знайомство з моїм майбутнім чоловіком... Коли з'явився в грудні 1945 року на факультеті Олеся, я навчалася тоді на третьому курсі філфаку. Його з'ява справила справжню сенсацію. Тоді після війни хлопців на факультеті майже не було – один, два, три... та й по тому. Фронтовик, красень, пише вірші... Чим не ідеал для кожної дівчини, яка мріє про лицаря на білому коні, свого обранця, того єдиного, що на все життя...

Дівчата з нашого відділення й старші курсом у нього платонічно закохувались, без надії на взаємність. Одна з моїх близьких подруг по курсу переповнена емоціями, якось зізналася мені: «Я ладна за нього навіть померти...». На перервах між лекціями дівчата блукали коридорами корпусу із сподіванням зустріти його...

На моєму шляху Олеся ніде не траплявся. Та одного разу ми з ним опинилися віч-на-віч, сам на сам.

Немає таких слів, щоб описати те почуття, що враз спалахнуло в моїй душі. Це було щось досі незвідане... В душі загорілись іскри, які мене пройняли, пронизали наскрізь

струмом найвищої напруги. Це був вибух, вибух нечуваної сили. Той мій стан – він був за межами людської мови. Я сприйняла це як дар небес» [17; 4].

Валя була зачарована Оле-сем: «Дивне незнане почуття охопило душу... Справжнє кохання – ось воно, стоїть поруч зі мною і... вглядається в мої очі, намагається одночасно вловити стукіт наших двох сердець... У ті щасливі миті я сама себе не впізнавала, ніколи і в гадці не мала, що може з людиною трапитися така зміна. Все довкола набуло

іншого забарвлення, світ став іншим, і я не та... Та й чи можливо всі мої почуття перевести на людську мову? Між нами з'явилася тільки мова сердець...» [17; 1,4]. В одному з інтерв'ю газеті «Молодь України» Валентина Данилівна зізнається: «Зі мною сталося те, що називають коханням з першого погляду. А був же в мене друг, як самій здавалося, я його любила, а може, – то просто захоплення. Проте Оле-севі довелося воювати з ним за мене. До речі, їх обох звали однаково – Сашко» [28; 3].

Валентина Данилівна продовжує: «Кілька місяців тому (у січні 1998 р.) близько 50 листів Гончара передала мені дружина Василя Бережного (його університетського і фронтового друга). Для мене в тих листах відкрилося багато нового про життя Олеся. Скажімо, вразила така деталь. Через тиждень після того, як ми познайомилися, він написав Бережному: «Очевидно, я ожениюся». У нас тоді про це ще й мови не було, ще з'ясовувались стосунки з тодішнім моїм другом, а Олесь Терентійович уже все вирішив. Що це – самовпевненість, закоханість, віра в нашу любов?» [28; 3].

Подаємо дослівно текст Олесевого листа (він на це заслуговує!) Василеві Бережному: «Я, очевидно, оженюся, бо ночі дуже чудесні, дуже запашні, і я зустрічаю світанки в саду. А вдень ходжу не по землі, а бреду весь час в рожевому океані по саму шию. Він затопив усю землю і хлюпає, хлюпає весь час вище пліч духмяними хвилями. Це буде велике щастя, або розчарування назавжди. Але ні, не може бути розчарування. Я зачарований наскрізь, в крові, навік» [3; 53].

Потаємне Олесь довіряв «Щоденнику»: «Боже, яке це щастя – бути закоханим! Як людина одразу кращає в усюму, стає великодушною, проникливою, терпимою, проймається мудрістю доброти... Наскільки чуйніша до всіх стає вона при цім святі душі, як легко їй дається бути щедрою і справедливою; вона оцінить прекрасне, побачить суттєве, оте, що сяє в людині, а дрібне вона вибачить, а гидке відсторонить, делікатно відкине з усмішкою...

Тільки щастя материнства, мабуть, може зрівнятись з любов'ю закоханості. Ось чому людині в цім душевному злеті приходить бажання вершинне, божественне – розстанути, зникнути, розсіяти любов'ю, стати нематеріальним, як сяйво, що ореолом окутує любиму істоту, струменить ізлюбимих очей...

Як уміють промовляти очі людські, тіло людське, рука того, хто вас любить, – ніякі слова не в змозі того передати» [13; 183].

Олесь Гончар і Валентина Мала поєднали свої долі 1947 року. Тоді ж Валя отримала від чоловіка дорогу для обох книгу «Земля гуде» з дарчим написом зі словами ніжності: «На згадку про дні, коли надворі сніжно, а в хаті ніжно, коли за вікном осінь, а в нас – весна. Моїй коханій дружині. Олесь. 18 листопада 1947 року» [17; 4].

Фреска про любов

Новела, чиста й прозора,
як гірське озеро.

М. Шумило

Минула війна, ще боліли рани на тілі і на душі, ненависть ще ділила землю і народи, як гостре лезо, а в українській літературі з'явилася новела двадцятивосьмирічного Гончара «Модри Камень» (1946) – фреска про любов, яка не знає кордонів і єднає закохані серця всупереч війнам, заборонам. Йшлося про чисте кохання дівчини-словачки і українця-визволителя, ця «єдина ява у великій драмі війни», закликала до порозуміння між народами.

Повоєнною музикою звучали рядки : «Дзвенить весна, гуде зелений дуб на згір'ях, і облизане каміння сміється до сонця. Високе небо над тобою гуде од вітру, мов блакитний дзвін» [4; 45].

Автор запрошує читачів слухати свої душі і відчутти, як в обпаленій війною святості воскресає перша парость любові, ніби промовляє: «Люди, збережіть над землею чисте небо, як дарований з раю блакитний дзвін». Блискучою знахідкою письменника є уявний діалог юнака і дівчини, всі репліки належать юнакові, а «голос» Терези «звучить» лише в його душі, бо дівчина живе в його пам'яті. Основний зміст новели: таїна самої людини. Молодий солдат,

на якусь мить вийшовши з пекла війни, зачаровано зупинився перед дівочою красою, увібрав її у свою душу.

На жаль, в Україні кинулися глушити цей «блакитний дзвін», суворо судити і молодого письменника, і вистраждану в слові, поранену війною любов. Говорили, що Гончар проповідує зраду Батьківщині, адже любити іноземку заборонено законом.

Олесь Терентійович був на межі самогубства. Він пройшов через пекло війни і вийшов з нього чистим душею і помислами, і раптом отакі звинувачення у зраді батьківщини. У листі до друга він писав, що може б і пішов з життя, «якби не дівоче плече, на яке я сперся...» [28; 3].

У «Письменницьких роздумах» читаємо: «... наді мною несподівано гримнула гроза. Та ще й яка! Оповідання «Модри Камень» було надруковане, і оскільки в ньому йшлося про почуття кохання, що спалахнуло у радянського солдата до дівчини-словачки (тобто іноземки!), то авторові оповідання одна з республіканських газет одразу ж висунула тяжке звинувачення... від автора одвернулися навіть деякі вчорашні друзі... Серед тих, хто не зрікся, була також одна дівчина, котра згодом стала моєю дружиною» [16; 343]. І тоді на захист О. Гончара став П. Тичина, який назвав учорашнього фронтовика «молодою славою нашою» і поставив його ім'я поруч з іменами української світової класики. На пленумі Спілки письменників України у вересні 1947 року поет сказав: «Гончар як письменник має далекоглядне око, непомильний слух, високе патріотичне серце... його новели такі ж самі сильні, як і його більші речі. Наприклад, його новела «Модри Камень» багато чим споріднена з такими творами наших славних попередників, як «Макар Чудра» М. Горького, «Дебют» М. Коцюбинського, «Пісня пісень» Шолом-Алейхема. Порятунком прийшов із виходом у Києві роману «Альпи», що мав величезний успіх.

«Різні...мови – почуття одні»

Олесь Гончар шукає сильне, поетичне, непокірне, бунтівливе, незапльомане, піднесене, красиве, творче в людині.

Г. Ломідзе

Н овела «За мить щастя» писалася, коли в літературу прийшло більше трагічної правди про війну, вона сповнена болю, суперечностей. Задум новели у Гончара виник у далекій Бірмі. Тамтешні молоді солдати з автоматами і храми-пагоди, що нагадують оповідачеві «стоги жовтогарячого жнив'яного блиску», стали імпульсом спогаду про давню історію.

В основі твору – конфлікт між безоглядною любов'ю і військовим обов'язком, мрією двадцятилітнього солдата Сашка Діденка про щастя і жорстокою реальністю війни. Воїни-переможці в перше повоєнне літо волею долі затрималися тимчасово в Угорщині. Передчуттям щастя живуть молоді солдати: «там кожного з нас жде любов...» [2; 258]. Раптовий і потужний спалах почуттів між солдатом-артилеристом Сашком Діденком і його несподіваною коханою, угоркою Лорі, яку він зустрів на жнив'яному полі: «... вона, ця любов несподівана,

з'явилась, мов з неба, і сонячним духом снопів – подихом самого життя – тебе обдала, сп'янила навіки...» [2; 268].

*Різні наші мови,
Почуття одні... [9; 14].*

Сашко перебуває у полоні щасливої миті, для нього відкрився, безмежний світ любові: «наче напоєний чарами, тільки й жив він тепер своїми золотими видіннями, її красою...» [2; 264].

*Я без тебе не можу бути,
І з тобою не можу теж! [7; 89].*

Але за вбивство чоловіка Лорі Сашка будуть судити. Він на гауптвахті, чекає вироку:

*Хто нас і чим розгородить,
Ким заборонена ти?
Суд? Окрім суду природи,
Я всі зневажаю суди[9; 18].*

Перед закоханими постає суворий закон, моральність, умовність. Сашко і Лорі бунтують, захищаючи своє природне право на щастя. Особливо бунтує Сашко, заперечуючи бездушний закон: «Проти любові закон? Не може бути такого закону!» [2; 264].

Бунтує його кохана Лорі, відкрито визнаючи своє грішне кохання.

«Omnia vincit amor! (Любов перемагає все!), – звернувся священик до розлюченого натовпу, який здійснив би самосуд над Ларисою» [2; 265].

«Оце жінщина! Ось за кого варто в огонь і в воду! – так говорилось про неї коло гауптвахти. Спалахнула, мов полум'я, зневажила всі умовності, безоглядно віддала солдатові свою любов. Хіба не здобула перемогу над своїм рабством сімейним, хіба не довела, збунтувавшись, що свобода й любов для неї понад усе?!» [2; 264].

«Не кожному таке випадає, – казали Діденкові друзі. – Це тобі нагорода за все! Орден вічного щастя, – жартував котрийсь» [2; 264].

На єдиному побаченні – після фатального дня – Сашко звертається до жінки з найніжнішими словами: «Вартові... чули то голос її, що лебедів щось ніжне, то голос його, повен жаги і пристрасті:

– Зіронько моя! Циганочко! Ясонько! Оченя моє каре, щастячко рідне моє!..

Де й бралися в нього, грубого артилериста, ці слова-пестощі, ці ласкаві співи душі, співи до неї, єдиної, що піднесла його своєю любов'ю на якісь досі не відомі верхогір'я...» [2; 267].

В кінці 80-х рр. з'являється новела-спогад письменника «Плацдарм» про свого земляка, фронтового товариша Івана Артеменка, який загинув двадцятилітнім. Олесь Гончар залишається вірним собі: він возвеличує тих, які несли в собі світло. Душа молодого солдата, попри всі воєнні випробування, живе, прагне добра, щастя, любові. І вона перемагає! Івану «зazorіло» кохання до мадярської дівчини у пеклі боїв, на плацдармі:

«Хіба міг думати солдат, що плацдарм так його ошаслижить? Хіба міг передчути Іван, де й кого покохає, хіба міг знати, що явиться йому таке яснолице дівча за темним оцим Гроном... В далекім краю зустрів своє перше кохання... Сам незчувсь, як зародилось кохання, бо хіба ж не так зветься оцей стан постійної піднесеності, щасливої наповненості душі...» [6; 96].

Зі щемом у душі спостерігали солдати за цією юною парою, всіляко оберігаючи їх: «... як він змінився, закохавшись на плацдармі, тепер навіть запитань не виникало, чим він завабив оте чарівне мадярське дівча. Своєю поетичною душею заповнив, чистою й непорочною, своїми усмішками, які... променилися такою веселою силою життя» [6; 98].

Та... вогневі сад під шаленим артобстрілом («пелюстки сипались просто на розпечені жерла мінометів»), і в тому саду назавжди залишився Іван, про смерть якого дівчина так і не дізнається. «Людині завжди важко розставатися з життям та стократ важчим є це розлучення для душі молоді, не нажитої, коли... світ тобі гасне саме тоді, коли тебе десь чекає любов» [6; 100].

«Душа твоя повна світла...»

*Гончар – художник світла,
його дослідник, зображувач і поет.*

М. Бажан

Вставна лірико-романтична новела-притча в романі «Берег любові» є рідкісним за своєю силою «твором у творі», де «краса форми та філософічність змісту перебувають між собою у гармонійному зв'язку», – відмічає літературознавець А. Погрібний [34; 191].

Йдеться у ній про знаменитого римського поета, «співця любові і співця богів», Публія Овідія Назона, який з волі імператора, опинився серед дикої природи і напівдиких людей. Спочатку ми бачимо поета на фоні суворої зими у великому розпачі. А приходять весна – і Овідій зустрічається з юною степовою красунею, мріє, щоб вона покохала його.

Поетові хочеться любові – і вона приходить. Дівчина признається співцеві: «Душа твоя повна світла. До чого торкнешся словом – всюди з'являється краса, мій степ від неї розквітає... Природно за це кохати» [11; 224].

Ми бачимо залюбленість дівчини Кигитки в незвичайність, неповторність поета. Вона допомогла йому відчутти, що світ навколо прекрасний, Овідій «почував, як вона свої-

ми піснями відроджує його. Чув, як кров починає нуртувати в жилах гаряче і молодю» [11; 224].

Співець, зачарований любов'ю юної степовички, вражений її піснями, перетворюється в сміливого і гордого поета. Кигитка своєю ніжністю дарувала могутність його серцю. Овідій проголошує: «Риме і ти Октавіане Августе! Вщент розлетяться, твої легіони, а пісня її все переживе!» [11; 224].

«Поруч – кохана дружина»

*Якщо не можеш ошчасливити
людство, ошчаслив хоч свою
дружину.*

О. Гончар

**Олесь Гончар з дружиною
Валентиною і донькою
Людмилою біля Троїцького
собору в Новомосковську.
1954 р.**

Так вийшло, що Олесь Гончар не присвятив дружині Валентині Данилівні жодного свого твору. Немає й героїнь, де б вона була прототипом. Але в багатьох його новелах, повістях, романах розлито те світле, сонячне і добре, що гріло його майже всі п'ятдесят років їхнього спільного подружнього життя. Найкраще це відображено у найбільш автобіографічному романі «Твоя зоря».

Олесь Терентійович виписав благородне сімейне кохання Кирила і Софії Заболотних, не остуджене літми. Навіть у зовнішності, зовнішніх проявах почуттів – гармонія, що гарно видно зі спільного подруж-

нього портрета, ніби списаного з Гончарів: «Він високий, елегантно вбраний, з іскрами сивини на скронях, з поглядом веселим, зичливим, відкритим. Мадам його ростом невеличка, тримається просто, але з гідністю, вона гарна собою... Коли вона легким доторком поправляє чоловікові на грудях краватку чи якусь там застібку, дивлячись на нього ніжно, мов перед розлукою, в ній з'являється щось молоде, дівоче, видно, що не спопелилась душа в оцій жінці, ще не почуває на собі тягара літ її стрункенька, доладна постать... Нема в ній претензії, а надто ж очі в цеї Заболотної: коли, хвилюючись, зведе їх угору, на чоловіка, вони стають сяючі, просто розкішні...» [10; 40]. Цитуємо роман далі: «Взаєминами своїми подружжя Заболотних іноді мене просто зворушує. За жартами, за іронією, за якимись навіть псевдосварками вчувається глибінь справжнього почуття. Щораз помічаєш, як вони дорожать одне одним...» [10; 228].

І, ніби дорікаючи самому собі, автор пише у творі: «... далеко не завжди бував достатньо уважним до неї, прикрощів завдавав, навіть не помічаючи цього... Скільки разів забував на роботі за службовими клопатами навіть зателефонувати їй, запізнювавсь, а вона людина найближча, найвідданіша в цей час ждала тебе і навіть не завжди вважала за потрібне потім тобі дорікнути... Є люди ніби одного-єдиного почуття, і були б вони, може, навіть примітивні у своїй одноемоційності, якби це почуття не було любов'ю!...» [10; 317].

Зі сторони було найкраще видно почуття головного героя: «Соню, за що він вас так любить, цей ваш Заболотний? Чим ви його заповнили?» [10; 290].

Зважаючи на автобіографічність роману, процитуємо рядки «Щоденників» письменника, писані в останні роки його життя: «Валя приїхала... Сьогодні чомусь дуже хотілось, щоб вона з'явилась... І вона почула! Я був майже певен, що вона почує, і серце бач не помилилось. Як і тоді, коли, глянувши випадково з вікна бібліотеки, вперше по-

бачив її в гуртику дівчат, юну, весняну... «Оце твоя доля!» Так і сталось. Дякую долі й сьогодні, коли гони життєві перейдено і вже невідомо, скільки зосталось... Якби хотілося, щоб життя її не кривдило, як мене не стане. Вона ж така людяна, прекрасна!» [13; 284].

«Прекрасна любов між молодими в юності, але ще прекрасніше це почуття, якщо люди, пронісши його через усе життя, зберегли це в собі й наближаючись уже до могили. Коли все плотське уже відшуміло, як злива весняна, але ще більше зміцніло духовне, оте найвище, що єднає обох до останнього подиху» [12; Т. 3, 464].

Один з друзів сім'ї Гончарів писав: «А перед моїм духовним зором постають образи подружжя Гончарів – Олеся Терентійовича і Валентини Данилівни. І зринають рядки з мого-таки сонета:

... не часто

Таку побачиш вірність – символ щастя, –

Від чого легше в цьому світі жити [16; 65].

На запитання чи була вона щаслива у шлюбі з Гончарем, Валентина Данилівна відповіла: «Можна бути щасливою хіба що в окремі дні, а скоріш за все – в окремі години чи навіть хвилини. За великим же рахунком, незважаючи на безліч труднощів і проблем, що були в моєму житті, було багато й того, що можна назвати щастям.

Бути дружиною Гончара – непросто. Може, це ще й залежало від мого характеру, бо я завжди багато брала на себе» [28; 3].

Перекладачка творів письменника І. Новосельцева, яка часто бувала у домі Гончарів, захоплювалась цією жінкою: «Валентина Данилівна Гончар. Про цю жінку можна написати поему... Берегиня Олесевого дому. Берегиня Олесевої творчості, Берегиня його дітей, онуків, літературної спадщини. Вона зібрала всі свої сили, всю мужність свою і віддано, не покладаючи рук клопочеться про збереження його пам'яті у віках» [16; 218].

АФОРИЗМИ О. ГОНЧАРА ПРО ЛЮБОВ

Олесь Гончар з дружиною Валентиною і донькою Людмилою біля Троїцького собору в Новомосковську. 1954 р.

«... творчість – це передовсім людяність і любов» (07.10.1992);

«Суть людини найбільше виявляється якраз у її здатності любити, кохати. Почуття любові найвище з усього, на що тільки спромоглася мати – природа... Не вірте, друзі, якщо Вам кажуть, що кохання буває нещасливим. Кохання – це завжди щастя!» [1; 42];

«... часом кажуть мені: ти ще молодий. Відповідаю:

– Мене любов робить молодим!» (15.03.1979);

*«... дивлюсь на неї і думаю: ось хто зітканий
весь із любові! Найвищим цим даром – да-
ром повної самовіддачі – Валя володіє від
природи, в цьому її вся вдача, вся душа, все
її життя» (02.05.1979);*

*« ... життя... тримається на людяності,
на гідності, на любові!»;*

*«... досить бути любленим хоч однією
людиною, щоб почувати себе щасливим»
(31.03.1972);*

*«Кохання – це трепетне почуття, що з
ним може зрівнятись, коли воно справ-
жнє і чисте! Мабуть, тільки почуття
материнства» (23.04.1965);*

*«Від любові, як і від голоду, в аптеці та-
блеток нема!» [1;70].*

Література

1. Гончар О. Далекі вогнища : нові твори / О. Гончар. – К., 1987. – 287 с.
2. Гончар О. За мить щастя / О. Гончар // Спогад про океан : новели / О. Гончар. – К., 1995. – С. 258, 264, 265, 267, 268.
3. Гончар О. Т. Листи / О. Т. Гончар ; упоряд. В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта. – К., 2008. – 431 с.
4. Гончар О. Модри Камень / О. Гончар // Спогад про океан : новели / О. Гончар. – К., 1995. – С. 45.
5. Гончар О. Т. Письменницькі роздуми / О. Т. Гончар // Твори : в 7-ми т. – К., 1988. – Т. 6. – С. 654–666.
6. Гончар О. Плацдарм : новела / О. Гончар // Гончар О. Далекі вогнища : нові твори / О. Гончар. – К. : Радянський письменник, 1987. – С. 93, 96, 98, 100.
7. Гончар О. Поетичний пунктир походу : поезії / О. Гончар. – К., 2000. – 120 с.
8. Гончар О. Тайни з праночі : з рукописної спадщини / О. Гончар // Вітчизна. – 2000. – № 5–6. – С. 10, 11.
9. Гончар О. Тайни з праночі : з рукописної спадщини / О. Гончар // Вітчизна. – 2000. – № 7–8. – С. 12.

10. Гончар О. Твоя зоря : роман / О. Гончар // Вибране / О. Гончар. – Харків : Прапор, 2008. – С. 40, 59, 228, 273, 290, 317.
11. Гончар О. Фантазія місячної ночі / О. Гончар // Твори : у 6-и т. / О. Гончар. – К., 1979. – Т. 6. – С. 219–224.
12. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар : упоряд., підгот. текстів В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1. : 1943–1967. – К., 2002. – 455 с.
Т. 2. : 1968–1963. – К., 2003. – 607 с.
Т. 3. : 1984–1995. – К., 2004. – 606 с.
13. Гончар О. «Берегти світло в душі»: про віру та сім'ю : із щоденникових записів / О. Гончар; упоряд. Гончар Л. О. – К. : Веселка, 2011. – 223 с.
14. Гончар О. Катарсис / О. Гончар. – К. : Український світ, 2000. – 136 с.
15. Гончар В. Д. «Я повен любові...». Спомини про О. Гончара / В. Д. Гончар. – К. : Сакцент плюс, 2008. – 488 с.
16. Вінок пам'яті Олеся Гончара : спогади. Хроніка / упоряд. В. Д. Гончар, В. Я. П'янов. – К. : Український письменник, 1997. – 453 с.
17. Гончар В. «Я повен любові...» / В. Гончар // Літературна Україна. – 2008. – 3 квіт. – С. 1, 4.
18. Безхутрий М. Літа молодії : спогади про Олеся Гончара / М. Безхутрий // Березіль. – 1996. – № 7–8. – С. 172–174.
19. Віцєня Л. Його любов болить і після смерті / Л. Віцєня // Зоря Полтавщини. – 2005. – 13 лип. – С. 3.
20. Гороховский А. Олеся Гончар. Дневник : вдова В. Гончар представила выдержки из дневников О. Гончара, многие из которых публикуются впервые / А. Гороховский // Факты. – 2003. – 3 апр. – С. 10.
21. Гримич Г. «Який чоловік, така й жінка...» / Г. Гримич // Слово Просвіти. – 2011. – 14–20 лип. – С. 13.
22. Дроздовський Д. Вивчення екзистенціалізму : компаративний аспект. На матеріалі новел «За мить щастя» та «Залізний острів» Олеся Гончара / Д. Дроздовський // Дивослово. – 2012. – № 9. – С. 28–33.
23. Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника) / автор і упорядник М. Степаненко. – Полтава, 2009. – 60 с.
24. Жулинський М. Духовний провідник України, або Чим трепетав дух О. Гончара / М. Жулинський // Урядовий кур'єр. – 2008. – 23 квіт. – С. 17.
25. Загайко П. Добром зігріте серце / П. Загайко // Зоря Полтавщини. – 1998. – 3 квіт. – С. 4.
26. Марко В. Новели Олеся Гончара «Модри Камень» і «За